

Богатирьов І. Г.,

*доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної служби України,*

Кузнецов М. Г.,

*аспірант кафедри управління безпеки, правоохоронної та антикорупційної діяльності
Міжрегіональної Академії управління персоналом*

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНІ ЯК КРИМІНОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE AS A CRIMINOLOGICAL PROBLEM

Проблема домашнього насильства залишається актуальною проблемою для всіх країн світу, й Україна не є винятком. На жаль, політичні та економічні процеси, які відбуваються у XXI столітті у нашій державі, негативно впливають на сім'ю та похідні від неї інститути. Це і збільшення кількості сімей, які опинилися за межею бідності, і регулярні бійки та сварки, що створюють конфлікти в сім'ї, і поширення алкоголізму, наркоманії та проституції, і зменшення ролі і впливу держави, і нові соціальні стандарти, що змінюють інститут сім'ї, тощо.

Серед основних ознак домашнього насильства варто виділити умисність його вчинення та заподіяння фізичної, психологічної, економічної шкоди тощо. Крім того, слід зважити і на причини, які заважають жертві насильства покинути кривдника, серед яких: відсутність альтернатив іншого місця проживання; майнова і фінансова залежність; бажання зберегти сім'ю будь-якою ціною; синдром набутої безпорадності; небажання припинити деструктивні шлюбні відносини тощо.

Безумовно, домашнє насильство – це результат усвідомлених дій особи, яка його вчиняє, підкріплених агресією та бажанням завдати шкоди, а не прагненням розв'язати побутовий конфлікт шляхом примирення.

Прийнятий у 2017 році Верховною Радою України новий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» нормативно закріпив визначення домашнього насильства, згідно з яким діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

У статті зазначено, що новітнім у законодавстві країни можна вважати сексуальне насильство. Законодавчі новації, зокрема, закріплюють оновлений підхід до злочинів проти статевої свободи та недоторканості: вводиться концепція «добровільної згоди» і факт «проникнення» як розмежування між звалтуванням та іншими формами сексуального насильства. Законом передбачається надання згоди на інтимну близькість навіть від чоловіка або дружини.

Доведено, що насильство, безумовно, за будь-яких умов є злочином. А тому відсутність його чіткого визначення у законодавстві спричиняє неправильну кваліфікацію та, відповідно, неналежне реагування органів держави на злочинні діяння.

Ключові слова: *насильство, сім'я, види насильства, кримінологічний феномен.*

The problem of domestic violence remains an urgent problem for all countries of the world, Ukraine is no exception. Unfortunately, the political and economic processes that take place in the 21st century in our state negatively affect the family and its derivative institutions. This includes an increase in the number of families who find themselves below the poverty line, regular fights and quarrels that create conflicts in the family, the spread of alcoholism, drug addiction and prostitution, a decrease in the role and influence of the state, and a change in social standards for itself

Institute of the family. Among the main signs of domestic violence is the intentionality of committing and causing physical, psychological, economic harm and the like. In addition, there are reasons that prevent the victim of violence from leaving the offender, among which are: the lack of alternatives to another residence; property and financial dependence; desire to save a family; acquired helplessness syndrome; unwillingness to stop destructive marriage and more.

Domestic violence is the result of deliberate actions of the person who commits it and which is supported by aggression and the desire to do harm, and not by the desire to unleash the domestic conflict through reconciliation.

In 2017, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the new Law of Ukraine “On the Prevention and Counteraction of Domestic Violence” normatively enshrined the definition of domestic violence, according to which act (action or inaction) of physical, sexual, psychological or economic violence that occurs in the family or within the place of residence or between relatives, or between former or current spouses, or between other persons who together live (lived) the same family, but are not (were not) in the family wearing or married to each other, regardless of whether the person who committed domestic violence lives in the same place as the injured person, as well as the threat of such acts.

The article notes that the latest in the country's legislation is sexual violence. Legislative innovations, in particular, reinforce an updated approach to crimes against sexual freedom and integrity: the concept of “voluntary consent” and the fact of “penetration” are introduced – the distinction between rape and other forms of sexual violence.

The law provides for consent to intimacy even from a man or wife. It is proved that violence, of course, under any conditions, is a crime. And therefore, the lack of a clear definition in the law causes incorrect qualifications and, accordingly, inappropriate responses of state bodies to criminal acts.

Key words: *violence, family, types of violence, criminological problem.*

Проблема домашнього насильства залишається актуальною проблемою для всіх країн світу, й Україна не є винятком. На жаль, політичні та економічні процеси, які відбуваються у XXI столітті у нашій державі, негативно впливають на сім'ю та похідні від неї інститути. Це і збільшення кількості сімей, які опинилися за межею бідності, і регулярні бійки та сварки, що створюють конфлікти в сім'ї, і поширення алкоголізму, наркоманії та проституції, і зменшення ролі і впливу держави, і нові соціальні стандарти, що змінюють власне інститут сім'ї, тощо.

Серед основних ознак домашнього насильства варто виділити умисність його вчинення та заподіяння фізичної, психологічної, економічної шкоди тощо. Крім того, слід зважити і на причини, які заважають жертві насильства покинути кривдника, серед яких: відсутність альтернатив іншого місця проживання; майнова і фінансова залежність; бажання зберегти сім'ю будь-якою ціною; синдром набутої безпорадності; небажання припинити деструктивні шлюбні відносини тощо.

Безумовно, домашнє насильство – це результат усвідомлених дій особи, яка його вчиняє, підкріплених агресією та бажанням завдати шкоди, а не прагненням розв'язати побутовий конфлікт шляхом примирення.

За даними міжнародних досліджень, кількість дітей, які щодня у світі потерпають від домашнього насильства, перевищує 10 мільйонів. Щоденно в Україні фіксують близько 348 випадків домашнього насильства, а на рік реальна кількість випадків насильства у сім'ї становить понад півтора мільйона. Фактично кожна третя жінка в Україні потерпає від домашнього насильства, а близько 60% жінок страждають від домашнього насильства на постійній основі.

Для справедливості варто зауважити, що чоловіки також стають жертвами домашнього насильства. Однак загалом у чоловіків набагато вищий ризик зазнати насильства з боку незнайомих, тоді як жінки та діти найчастіше стають жертвами насильства з боку знайомих їм людей. Тому серед жертв домашнього насильства частка жінок та дітей непропорційно велика.

Крім того, правоохоронні органи, на які покладені обов'язки щодо охорони прав і свобод громадян, здебільшого нехтують цим явищем. Так, під час повідомлення про домашнє насильство кожен другий правоохоронець сумнівається у його правдивості, а близько 80% правоохоронців пріоритетним вважають примирення, а не справедливе покарання. Водночас суди в більшості справ щодо насильства у сім'ї виносять умовне покарання.

Як бачимо, реальний стан у сфері насильства у сім'ї вкрай складний, адже навіть попри захмарну латентність, рівень вказаних злочинів є занадто

високим.

За даними Міністерства внутрішніх справ України, станом на 1 січня 2019 року на облік органів внутрішніх справ за домашнє насильство перебувало 86 тисяч осіб (з них 85% – чоловіки; 15% – жінки), які вчинили домашнє насильство або спонукали до такого насильства інших членів сім'ї. Так, сьогодні майже 65 тисяч осіб, схильних до вчинення насильства, взято на облік, зокрема: за фізичне насильство – 29,8 тисяч осіб; психічне – 16,5 тисяч осіб; економічне – 1,7 тисяч осіб. При цьому працівниками поліції винесено офіційних попереджень та захисних приписів – 4,8 тисячі¹. Статистичні дані Національної поліції за 2018–2019 роки переконливо свідчать про те, що після прийняття Верховною Радою України нового Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» звернення громадян до поліції у зв'язку з вчиненням домашнього насильства збільшилися на 10 %.

За даними соціологічного опитування населення України у 2018 році, 60% потерпілих мовчать про вчинення відносно них домашнього насильства, близько половини (44%) населення України особисто зазнавали домашнє насильство впродовж свого життя, майже в кожній другій родині (49%) стикалися з цією проблемою, 59% населення України відомо про домашнє насильство. Серед українців відчували на собі насильство, зокрема: психічне – 35%; фізичне – 21%; економічне – 17%; сексуальне – 10%. Найбільше випадків вчинення домашнього насильства виявлено у Дніпропетровській області (11 212); на другому місці Київська область (9 499); на третьому Вінницька область (7 818). Найменше виявлено випадків домашнього насильства у Полтавській області (1 486)².

Наукові позиції щодо поняття насильства взагалі і в сім'ї зокрема є дискусійними. Вивчення нами наукової літератури показало, що вчені не єдині в розумінні поняття насильства. З одного боку, це надмірно широке поняття, з іншого – надто вузьке. До перших зарубіжний вчений А.А. Гусейнов відносить розуміння насильства як поведінки, що завдає шкоди іншим; як примус, обмеження свободи вибору, «узурпація свобод» [1, с. 36]. За більш вузьким розумінням, до насильства належить заподіяння фізичної, психічної чи матеріальної шкоди. Зарубіжні вчені Ю.М. Антонян, І.Б. Бойко, В.А. Верещагін вважають також можливим «насильство проти самого себе», відносячи його до аутоагресії – усвідомленого насильства людини над самим собою [2, с. 5].

Такий підхід до насильства з боку зарубіжних вчених не є визначальним, а тому дискусійним. Так, Л.В. Сердюк слушно зазначає, що в юридичному розумінні слово «насильство» має мати конкретне значення. Навряд чи доцільно змішувати застосування сили, наприклад, жінкою для самооборони від

¹ Довідка Міністерства внутрішніх справ України на 01.01.2018 р.: Головна «Довідкова інформація» Статистика». URL: http://www.kmu.gov.ua/punish/control/uk/publish/article?art_id=59402&cat_id=45687 (дата звернення – 12.06.2019).

² 60% жертв мовчать. Де і хто в Україні найбільше скаржиться на домашнє насильство – інфографіка. Стаття з сайту від 2 лист. 2018 р. URL: https://tsn.ua/ukrayina/60-zhertv-movchat-de-i-hto-v-ukrayini-naybilshe-skarzhitsya-na-domashnye-nasilstvo-infografika-1242831.html?_ga=2.3152944.1616698922.1561992542-1923469737.1558366531 (дата звернення – 12.06.2019).

насильника, і дії самого насильника, а тому насильство, на думку вченого, це зовнішній з боку інших осіб навмисний і протизаконний вплив на людину (або групу осіб), що здійснюється проти його волі і здатний заподіяти йому органічну, фізіологічну чи психічну травму й обмежити свободу його волевиявлення або дії [3, с. 13].

Цікавою, на наш погляд, видається позиція іншого вченого І. Купріянова, який розглядає насильство як різновид агресії і відносить до нього використання сили у різноманітних виявах – від словесних образ і погроз до заподіяння важких фізичних ушкоджень [4, с. 63]. На ототожненні насильства з власне фізичним примусом наполягають інші дослідники. Зокрема, зарубіжні вчені А. Дмитрієв та І. Залісін переконують, що насильство – це фізичний примус, здійснюваний у процесі володарювання [5, с. 21].

Захищаючи свою позицію, вони апелюють до М. Вебера, який ототожнено вживав терміни «насильство» та «фізичне насильство», а також до Е. Гіденса, який вважав, що насильство передбачає фізичний вплив.

Ще одна група науковців інтерпретує насильство як обмеження фізичних і духовних можливостей людини, свободи її волі. Зокрема, вітчизняний кримінолог І.Г. Богатирьов стверджує, що насильство слід розглядати у різноплановості системи соціальних відносин, які відображаються у відповідних формах, зокрема, моралі, права, психології, економіки [6, с. 269].

До речі, у міжнародних документах зазначається, що насильство, будучи злочинним діянням, є процесом, який проходить на індивідуальному рівні, на рівні суспільства і є доволі поширеним на світовій арені [7, с. 5].

Вітчизняна вчена А.Б. Блага, досліджуючи домашнє насильство, запропонувала власне його визначення – це умисне протиправне діяння (дія або бездіяльність) дискримінаційного характеру щодо членів сім'ї чи особи, з якою були або є сімейні відносини, вчинене з використанням переваги шляхом нав'язування своєї волі всупереч або поза волею потерпілого [8, с. 66].

Водночас Л.Д. Гаухман визначає насильство вузько, вбачаючи в ньому лише фізичне насильство і погрозу його застосування. У загрозах іншого змісту, де нема остраху перед застосуванням фізичної шкоди, на його думку, відсутнє посягання на особу. Така позиція вченого ґрунтується на понятті насильства в кримінальному законі, де під терміном «насильство» розуміється тільки фізичне насильство і погроза його застосування. Тому у Л.Д. Гаухмана все зводиться до формулювання лише фізичного насильства, яке він розтлумачує як «суспільно небезпечний, протиправний вплив на організм людини проти її волі» [9, с. 132]. Розкриваючи це поняття, вчений виокремлює два види насильства – вплив на тіло людини і вплив на внутрішні органи людини без пошкодження зовнішнього покриву (отруєння) [9, с. 135].

Вітчизняна вчена А.О. Йосипів дає таке визначення фізичного насильства: фізичне насиль-

ство – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного впливу зловмисника, які полягають у застосуванні (загрози застосування) сили як вияву своєї волі до потерпілого, що вчиняються поза його волею та спричиняють чи можуть спричинити йому шкоду, і є засобом досягнення мети [10, с. 29].

Психічне (інформаційне) насильство у кримінально-правовій літературі розглядається як один із найбільш поширених різновидів зовнішнього впливу на особу. Особливу складність у правовому аспекті становить тлумачення саме психологічного насильства. На думку А.О. Йосипів, до психологічного насильства слід відносити не тільки всі види погроз, а й образу, а в низці випадків – і брехню та гіпноз, якщо він застосовується у злочинних цілях, електронну стимуляцію мозку, яка застосовується для того, щоб підкорити людину чужій волі.

Прийнятий у 2017 році Верховною Радою України новий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» нормативно закріпив визначення домашнього насильства, згідно з яким діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Крім того, 6 грудня 2018 року парламент прийняв закон про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією конвенції Ради Європи про запобігання насильству над жінками та домашнього насильства і боротьбу з цими явищами.

Якщо раніше домашнім насильством вважались інциденти у подружжі, то тепер розширюється коло осіб. Фактично його суб'єктами нині є і колишні чоловік / дружина, спільне проживання без реєстрації, а також кривдниками можуть визнаватися прийомні батьки; особи, які спільно проживають чи проживали в одній родині; рідні брати, сестри, опікуни й інші родичі (дядько, тітка, двоюрідні брати, дідуся та бабусі тощо).

Також у цьому законі вперше на законодавчому рівні визнане фізичне, сексуальне, психологічне й економічне насильство як форми домашнього насильства. Так, під економічним насильством у вказаному законі пропонують розуміти форму домашнього насильства, що охоплює умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг із лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [11].

Крім того, психологічне насильство включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб,

приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [11].

Новітнім у законодавстві країни можна вважати і сексуальне насильство. Законодавчі новачки, зокрема, закріплюють оновлений підхід до злочинів проти статевої свободи та недоторканості: вводиться концепція «добровільної згоди» і факт «проникнення» як розмежування між зґвалтуванням та іншими формами сексуального насильства. Законом передбачається надання згоди на інтимну близькість навіть від чоловіка або дружини.

Отже, якщо раніше зґвалтуванням вважався статевий акт, здійснений з погрозами і застосуванням сили, то тепер складом злочину буде вважатися вступ у статеві зносини з партнером без його вільної згоди.

Таким чином, законодавець розглядає сексуальне насильство як форму домашнього насильства, що охоплює будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або у присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, вчинені, зокрема, стосовно дитини або в її присутності [11].

До речі, у Кримінальному кодексі України немає визначення поняття насильства, але такий термін уживається. Скажімо, у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» зазначається, що фізичним насильством згідно з диспозицією статей 152, 153 КК України належить вважати умисний зовнішній негативний вплив на організм потерпілої особи або на її фізичну свободу, вчинений з метою подолання чи попередження опору потерпілої особи або приведення її у безпорадний стан.

Такий вплив може виявлятися у завданні ударів, побоїв, заподіянні тілесних ушкоджень, здавлюванні дихальних шляхів, триманні рук або ніг, обмеженні або позбавленні особистої волі, уведенні в організм потерпілої особи проти її волі наркотичних засобів, психотропних, отруйних, сильнодіючих речовин тощо [12].

Сам Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» тлумачить фізичне насильство як форму домашнього насильства, що включає ляпаса, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка

перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру [11].

Жорстоке поводження з дітьми – це особливий вид домашнього насильства, який, на превеликий жаль, стає все більш поширеним у світі, зокрема в Україні.

Багатьом людям здається, що насильство найчастіше має місце у сім'ях алкоголіків чи наркоманів, неосвічених чи бідних людей. Проте світовий досвід дає підстави говорити про таке:

– домашнє насильство має місце в сім'ї незалежно від соціального статусу, релігійних переконань, сексуальної орієнтації чи етнічного походження. Жертвами насильства у сім'ї можуть бути як чоловіки, так і жінки. Однак більшість жорстоких та повторюваних нападів усе ж таки здійснюється чоловіками щодо жінок – їх партнерок;

– порівняно з чоловіками жінки протягом свого життя частіше є об'єктами насильства, віктимізації, що повторюється (поступово опановують психологію жертви, що крім образ і нападів нічого не чекає), частіше отримують тілесні ушкодження та потребують медичної допомоги, їм частіше погрожують, вони частіше відчувають страх та занепокоєння у зв'язку з цим;

– у практичному контексті наслідки домашнього насильства щодо житла, фінансового стану та виховання дітей для жінок набагато серйозніші, ніж для чоловіків [13, с. 15].

Насамкінець зауважимо, що ризики насильства в українській родині досить високі. Це насамперед пов'язано з ООС та АТО, де близько 500 тис. чоловіків і жінок були учасниками антитерористичної операції і психологічно не реабілітовані, а 1,5 мільйона переселенців змушені починати життя з нуля на новому місці. Вони щодня повинні вирішувати повсякденні питання з пошуку роботи, житла, нової школи або дитсадка для дітей. Такий стрес може спровокувати насильство проти близьких.

Отже, насильство, безумовно, за будь-яких умов є злочином. Тому відсутність його чіткого визначення у законодавстві спричиняє неправильну кваліфікацію та, відповідно, неналежне реагування органів держави на злочинні діяння.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гусейнов А.А. Понятие насилия и ненасилия. *Вопросы философии*. Москва, 1994. № 6. С. 35–41.
2. Антонян Ю.М., Бойко И.Б., Верещагин В.А. Насилие среди осужденных. Москва, 1994. С. 5–9.
3. Сердюк Л.В. Насилие. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. Москва, 2002. 384 с.
4. Куприянова И. Насилие в отношении гомосексуальных женщин: повседневный опыт. *Насилие и социальные изменения. Теория. Практика. Исследования* / под ред. М. Писклаковой, А. Синельникова. Москва, 2003. С. 63–71.
5. Дмитриев А.В., Залысин И.Ю. Насилие: социополитический анализ. Москва, 2000. 328 с.

6. Богатирьов І.Г. Кримінологія : підручник. Київ, 2018. 352 с.
7. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире / под ред. Этьенна Г. Круга и др. / пер. с англ. Москва, 2003. 376 с.
8. Блага А.Б. Домашне насильство (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків, 2014. 360с.
9. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. Москва, 2001. 316 с.
10. Йосипів А.О. Насильницька злочинність: детермінанти та протидія органами внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. 181 с.
11. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
12. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5. *Право України*. 2008. № 43.
13. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери : навч.-метод. посібник / авт. кол.: В.М. Бондаровська, Я.І. Бордіян, Л.В. Булах, Т.В. Журавель та ін. / За заг. ред. В.М. Бондаровська, Т.В. Журавель, Ю.В. Пилипас. Київ, 2014. 282 с.